

УДК 327.7:323

Гурбич О.С.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ „ЄВРОПЕЙСЬКА ПЕРИФЕРІЯ”: В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО РЕГІОНАЛІЗМУ

У статті аналізуються світові глобалізаційні процеси і пов’язані з ними регіоналізація та зміцнення національних центрів Європейського союзу. Досліджується концептуалізація поняття „периферія” та суміжні з ним. Центральним фокусом статті виступає зв’язка „центр – периферія”. Визначаються статусні позиції країн ядра, напівпериферії та периферії, що є основними підсистемами сучасної світ-системи. Робляться висновки стосовно того, що поняття „периферія” і „Європа” не є виключно географічними.

Ключові слова: глобалізація, світ-система, Європа, центр, ядро, периферія, напів-периферія, регіоналізація.

Гурбич А.С.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ „ЕВРОПЕЙСКАЯ ПЕРИФЕРИЯ”: В КОНТЕКСТЕ ЕВРОПЕЙСКОГО РЕГИОНАЛИЗМА

В статье анализируются мировые глобализационные процессы и связанные с ними регионализация и усиление национальных центров Европейского союза. Исследуется концептуализация понятия „периферия” и тождественные с ним. Центральным фокусом статьи выступает связь „центр – периферия”. Определяются статусные позиции стран ядра, полупериферии и периферии, которые являются основными подсистемами современной мир-системы. Делаются выводы касательно того, что понятия „периферия” и „Европа” не являются исключительно географическими.

Ключевые слова: глобализация, мир-система, Европа, центр, ядро, периферия, полупериферия, регионализация.

Gurbich A.

CONCEPTUALIZING OF THE TERM „EUROPEAN PERIPHERY”: IN THE CONTEXT OF EUROPEAN REGIONALISM

In this article World globalization processes and related with them regionalization and strengthening of European Union national centers are analyzed. There are also analyzed conceptualizing of term "periphery" and related terms. Copula "center - periphery" is in the central focus of article. Status positions of countries of core, periphery and semi-periphery are defined, which are the main subsystems of the modern world-system. The conclusion, whether terms "periphery" and "Europe" are not only geographical phenomena.

Key-terms: globalization, world-system, Europe, center, core, periphery, semi-periphery, regionalization.

У період глобалізаційних процесів, за умови уніфікації та стандартизації соціально-економічної, політичної сфер життя, з одного боку, та відцентрових процесів – з іншого є актуальним розібратись із поняттям „європейська периферія”. Ця проблематика набуває ще більшої значущості в країнах Європейського союзу у зв’язку з боротьбою регі-

онів за лідерство та вплив на розподіл ресурсів. Мета дослідження – показати, що поняття географічної та політичної периферії не є тотожними. До завдань досліджуваної проблеми входять: проаналізувати вплив регіонального, периферійного фактора на політико-трансформаційні процеси країн Європи; розглянути головні відмінності між периферією Європи загалом і ЄС, як провідного гравця цієї частини світу. Об’єктом дослі-

дження виступають відносини „центр-периферія” крізь призму світ-системного аналізу. Предмет – поняття „європейська периферія” та його тлумачення. За робочу гіпотезу ми беремо твердження згідно з яким, периферія виконує функції адаптації заданих центром ціннісних зразків і орієнтацій. У даному випадку центрами можуть виступати правлячі політичні та культурні еліти, соціальні інститути.

Тлумачення поняття „європейська периферія” не подається в жодному з енциклопедичних видань політологічної спрямованості. Поняття „периферія” розкривається в термінологічному словнику Даля, Великій та Малій радянській енциклопедіях. Так, у „Тлумачному словнику живої великоруської мови” Володимира Даля „периферія” визначається як, окружність, окраїна округлої площі, або взагалі всі частини, або полоса, більш віддалена від центру [1, с.100]. Тобто периферія – це регіон віддалений від центру. Центр – приблизна середина площі [2, с.1257]. З погляду територіальних економічних моделей, це поняття розглядають як сукупність віддалених і слабозрозумітих територій з уповільненою модернізацією, що слугує джерелом ресурсів та споживачем інновацій. Поняття „периферія” часто використовується в контексті „регіон”. У термінології міжнародних організацій, таких як ООН чи Міжнародна організація праці, регіонами є Західна Європа, Південно-Східна Азія чи Латинська Америка, а з іншого боку, на початку 50-х років ХХ ст. голландський уряд поділив країну на 42 регіони. Отже, різниця між розміром території, визначеної самою назвою „регіон”, може бути величезною [3, с.380].

Але не лише в географічному вимірі ми можемо розглядати дану проблему. Адже, приділяючи основну увагу європейському регіону, помітними є розбіжності між географічним центром і тими країнами, які будуть визначальними на політичній арені. Географічне положення держави – це розміщення певного об'єкта, території, країни відносно інших об'єктів, територій, акваторій, країн. Зовнішнє середовище через свої складові частини активно впливає на об'єкт, географічне положення якого визначається. Так само й сам об'єкт впливає на власне оточення. Водночас геополітичні конструкції не дають абсолютної відповіді на складні і різноманітні питання політичних і міжнародних подій, але можуть і повинні використовуватись як чіткі орієнтири.

Регіональний поділ Європи найдинамічніший і найменш усталений. Для цієї частини світу взагалі впродовж століть і навіть тисячоліть притаманними були швидкі й кардинальні зміни політичної карти. Не є винятком і наш час. Розпад СРСР, Югославії та Чехословаччини, демонтаж структури комуністичного блоку ще раз довели, що „кухня політичної погоди світу знаходиться в Європі” Враховуючи всю суму чинників, нині в Європі можна виділити такі субрегіони – країни Західної, Центральної та Східної Європи. Так до субрегіону держав Центральної Європи належать і колишні соціалістичні держави, які в минулому були сателітами СРСР. Чотири із семи найрозвиненіших держав світу: ФРН, Франція, Велика Британія й Італія відносять до Західної Європи. Це найдавніший історично і соціально-економічно сформований цивілізаційний субрегіон Європи й світу. У наш час ці країни є в усіх сенсах основою формування ЄС і НАТО. У той же час у цьому регіоні є держави невеликі або карликові за площею та населенням, однак, за показниками ВВП на душу населення, належать до найбагатших держав світу. Крім названих чотирьох країн, до субрегіону Західна Європа належать Іспанія, Португалія, Андорра, Ірландія, Ісландія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Ліхтенштейн, Австрія, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія, Мальта, Греція, Монако, Сан-Марино, Ватикан. Цей регіон охоплює 24 незалежні держави, а також Гібралтар (британське володіння на Іберійському півострові, спірна територія з Іспанією). Отже, ми можемо помітити розбіжності між тими країнами, які географічно відносимо до Центральної Європи, і тими, що є політичними чи культурними центрами для Європи загалом.

Взагалі в сучасному світі, на думку одних вчених, можна виділити принаймні чотири типи транскордонних регіонів: євросубрегіони (переважно між країнами ЄС, між ЄС і кандидатами у члени Союзу); трансокеанські макрорегіони (Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво); трансморські субрегіони (Чорноморське економічне співробітництво); спеціальні зони між регіональними світ-економіками (Великий Сянган) в єдиному соціокультурному просторі (Китай) з метою возз'єднання держави-цивілізації. Стосовно цього ж японський дослідник Кенічі Омае описує процес „тріадизації”, що складається з трьох політико-економічних центрів, які з'явилися у світі до кінця ХХ ст. Це Північна Америка, Східна Азія і Європа,

яка перетворилась в Європейський Союз, і більшість європейських країн ввійшли до її складу [4, с.78].

До політичного і соціокультурного центру Європи ми відносимо Європейський союз. Саме він об'єднує 27 держав Західної, Центральної та Східної Європи з населенням майже 450 млн. чоловік та виробляє чверть світового валового внутрішнього продукту. Два учасника Союзу – Великобританія та Франція – постійні члени Ради Безпеки ООН і входять у клуб офіційних ядерних держав. Разом із Німеччиною та Італією вони є учасниками „Групи 8”, що здійснює значний вплив на глобальні економічні та політичні процеси. Сукупний політичний, економічний, соціокультурний, організаційний і військовий потенціал Євросоюзу дозволяє йому проектувати й реалізовувати свої інтереси практично у всіх регіонах світу [5, с.9]. Отже, Європейський союз може виступати мікрокопією процесів світового масштабу зі своїми політичними центрами, які є більш розвинутими в соціокультурному та економічному плані. Ми можемо прослідкувати тяжіння до них менш розвинутих регіонів. Водночас є більш розвинуті області в ЄС, які стають центрами для своїх регіонів. І при подальшому їх зростанні та зміцненні можлива боротьба з уже визначеними центрами. Часто ми це можемо прослідкувати у відстоюванні національних інтересів тих чи інших країн. Наприклад, боротьба Франції та Великобританії за розміщення на їхніх територіях енергетичних ресурсних проєктів. Або відстоювання Польщею права на збільшення фінансування її соціальних програм чи розвиток сільськогосподарського комплексу.

Велика кількість країн ЄС рухається в напрямку все більшої децентралізації економічних та інших функцій, що передаються виборним регіональним урядам. З іншого боку, ентузіазм щодо активних регіональних урядів не скрізь підтримується [6, с.131]. Отже, в ракурсі поняття „периферія” з'являється й інше – „Європа регіонів”, яке відстоює Девід Ньюлендс. Саме він наголошує на збільшенні значущості національних урядів. Тут ми можемо прослідкувати зміцнення регіональних політичних центрів, і ті ж відцентрові процеси. Іншими словами, не у всіх країнах ЄС процеси регіоналізації розвинуті на достатньому рівні. Слід зауважити, що регіоналізація нерозривно пов'язана з регіональною політикою, яку проводить держава щодо регіонів, тобто надання їм більших прав та повноважень. Регіональне питання,

як правило, пов'язане з економічною диференціацією. В цьому контексті зв'язка „центр – периферія” може схематично виглядати таким чином: 1) „центр” задає нормативні ціннісні зразки, мету й рамки життєдіяльності; 2) „периферія” – виконує адаптивні функції; 3) центральними елементами цієї структури можуть виступати правлячі й культурні еліти, соціальні інститути. Причому важливим є підтримка з боку саме місцевих політичних еліт. Це, в свою чергу, піднімає низку проблем, пов'язаних із регіональною автономізацією. На підтримку цього дослідник наводить приклади Бельгії та Італії.

С. Роккан і Д.В. Урвін підкреслюють, що після 1945 р. відзначається інтернаціоналізація територіальних економік і розмивання міждержавних кордонів, що супроводжувалося збільшенням потреб на ресурси, а отже, висловлювалися вимоги й на збільшення допомоги менш продуктивним секторам і регіонам. Це в свою чергу підсилювало тиск на національні центри, спричинений вимогами національних меншин культурної автономії для прийняття рішень стосовно даної території. Водночас С. Роккан і Д.В. Урвін зазначають, що ця модель не підходить для розуміння розбіжностей між країнами Західної Європи, хоча й має певну цінність для аналізу окремих країн чи регіонів у конкретний період [7, с. 118]. На думку Т. Спайбі, сама глобалізація має тенденцію підривати владу національних держав. Глобальний зв'язок дає можливість громадянам національних держав оцінювати альтернативні форми правління [4, с.78]. Тому можна стверджувати, що просторова локалізація центру в таких моделях необов'язково збігається з географічним центром політичного утворення, яким і є на сьогодні Європейський Союз.

Що ж стосовно центра та його домінування над периферією, то тут скористатися поняттям поняття „гегемонія”. Засновник світ-системного аналізу І. Валлерстайн, даючи характеристику гегемонії зазначав визначальну роль однієї держави, яка може нав'язувати свої правила в економічному, політичному житті, військовій, культурній сферах іншим [8, с.43]. А це підтверджує нашу тезу про те, що поняття географічної та політичної периферії не є тотожними. Як приклад, він наводить роль Об'єднаних провінцій (Голландія) середини XVII ст., Об'єднаного Британського Королівства середини XIX ст., США в XX ст. Крім того, дослідник підмічає особливість, за якою

держави-гегемони були перш за все морськими, а зараз – ще й повітряними державами [8, с.45]. А також рідкість світових воєн, що нерозривно пов'язано з досягненням однією з держав статусу гегемона. Згадаймо хоч би процес, що розпочався в XIX ст. – спроба Німеччини стати лідером і посунути Великобританію. Це знайшло своє продовження у двох світових війнах XX ст. і перехід ролі гегемона до США. Тобто ми розглядаємо війну як один із факторів, що є проявом боротьби за лідерство, за визначальну роль у регіоні чи світі, за роль центра. Відповідно, в результаті цієї боротьби, можуть змінитись і периферійні зони. Тому і ресурс, і боротьба за його розподілення є важливими у взаємозв'язку „центр – периферія”.

Взаємовплив „центр – периферія” Стейн Роккан досліджує з позиції європейського регіоналізму, вказуючи на значення самовизначення, самоідентифікації народів, на протистояння домінуючої нації в країні з меншинами. У своїй концепції він наводить приклад шведомовної меншини в Фінляндії: „Фінські шведи могли б мати свою самостійність власну політичну партію, але вони прийняли не лише правила гри, але й легітимність тієї держави, в якій опинились в її наявній територіальній формі, іншими словами, вони визнають свою ідентичність як фіни, а не як шведи” [7, с.117]. Водночас автор зображує й зовсім іншу модель поведінки, так званий „регіонально-етнічний” протест проти режимів і політичних центрів у західних індустріальних суспільствах. Згадуючи про „регіонально-етнічний” протест, ідеї самоідентифікації меншин ми можемо провести аналогії з думкою І. Валлерстайна про політичну боротьбу етнонацій в середині національних кордонів. Де статусні групи, етнонації він виокремлює як явища світ-економіки. Тому постає питання, чи можемо ми в повній мірі віднести національне протистояння до цієї зв'язки „центр – периферія”. Напевно, лише у випадку, коли є регіональна складова.

С. Роккан чимале значення приділяв територіальному фактору. Так, у концепції „посясу міст” Західна Європа географічно розподіляється на дві частини динамічною рівновагою сил. Формування периферій видається як складний історичний процес, що зачіпає як політичну, соціальну, так і культурну сферу. Становлення центру, як міста, що зміцнюється, стає більш заможним за рахунок сільськогосподарської округи. „Посяс міст” виконував функцію каналу поширення юридичних кодексів, алфавіту, релігії, вимог

мешканців міст, союзних відносин і т.д. [9, с.42]. А чим це не соціальне і культурне взаємопроникнення та протистояння, згадуване раніше? Тобто поняття „центр – периферія” постає як в глобальному сенсі взаємодії цілих країн, так і в локальному, де відбувається протистояння між народами, расами, там де умовно можна виділити домінантного й підлеглого.

Інший дослідник – А. Франк пропонує теорію, за якою периферійні зони виділялись за економічним фактором. Він вважав, що економічна структура сучасних слаборозвинутих країн – не форма, якої „традиційні” суспільства набувають в результаті конкуренції з „розвинутими” суспільствами, і не більш ранні стадії переходу до індустріалізації, а результат залучення в світ-економіку в якості периферійних союзних зон [8, с.11]. Слід зазначити, що й у І. Валлерстайна світ-економіка і капіталізм – дві сторони однієї медалі, що ми нерозривно розглядаємо у зв'язці „центр – периферія”.

Саме в І. Валлерстайна поняття „центр” співзвучне з поняттями „серцевина”, „ядро”. До серцевинної зони світ-економіки він відносить Північно-західну Європу, що ще в XVI ст. краще пристосувалась до сільськогосподарської спеціалізації, а також текстильної галузі економіки, кораблебудування, металообробки. Це вимагало більш високої кваліфікації. Східна Європа і Західна півкуля стали периферійними зонами, що спеціалізувались на експорті зерна, дорогоцінних металів, дерева [8, с.16]. Це той же економічний фактор, про який говорив і А. Франк. І. Валерстайн виділяє й поняття „напівпериферія”, що покликана зробити функціонування капіталістичної світ-економіки плавним. Без напівпериферій світ-економіка може існувати, але менш політично стабільно, проявляється поляризація світосистем [8, с.19]. До таких зон І. Валлерстайн відносить Європейське Середземномор'я. Виникнення сучасної капіталістичної світ-економіки в Європі І. Валлерстайн відносить до XVI ст. за повного розвитку ринкової торгівлі.

Отже, зробивши наголос на науковому доробку з концептуалізації поняття „європейська периферія”, зауважимо, що тлумачення цього визначення не дається в жодному з енциклопедичних видань. Тому аналізуючи дану проблему, ми використовуємо поняття „периферія”, що у класичному визначенні зводиться до регіону, віддаленого від центру. Просторова локалізація центру в сучасних капіталістичних світ-системах не обов'язково збігається з географічним

центром політичного утворення, зокрема і Європейського Союзу. Саме поняття „Європа” протягом століть слугувало для позначення чогось більшого, ніж просто географічний простір. У Новий час дане поняття поряд із географічним набуло історичного, соціокультурного, релігійного і політичного сенсу [10, с.50-51]. У сучасному світі географічний фактор стосовно понять „периферія” і „Європа” є важливим, але не визначальним, оскільки країна може бути розташована географічно в центрі Європи, наприклад, Україна, та в політичному сенсі бути її периферією. Натомість країна, віддалена від географічного центру за економічними, соціальними показниками, може бути на порядок вищою і позиціонувати себе як центр. В умовах глобалізаційного світу ми можемо спостерігати й відцентрові процеси, поміж іншим пов’язані з регіоналізацією. Тому поняття „європейська периферія” можна досліджувати крізь призму регіоналізації. За визначенням політичної енциклопедії, це процес регіонального структурування простору, а також підвищення ролі регіонів в соціальному, економічному, політичному житті суспільства [11, с.332].

У сучасній світ-системі присутнє осьове розподілення праці, що створює напруження між центром і периферією. Поміж них виді-

ляють і напівпериферійні зони. Прослідковується постійне протистояння центрів з їх периферіями. Несиметричність відносин між регіонами світ-економіки є наслідком таких закономірностей: 1) регіони ядра привласнюють надлишки усієї світ-економіки; 2) напівпериферія експлуатується ядром і водночас експлуатує периферію, підтримуючи стабільність світ-економіки; 3) виділяємо і протистояння іншого рівня – політичну боротьбу сильних центрів між собою, у результаті чого гегемонія може відійти від одних до інших. За останні століття соціальний простір, що включає в себе повсякденне життя й соціалізацію людей, став все більше заплутуватись у межах делімітованого і суміжного з ним географічного простору, який покриває конкретну географічну зону [12, с.358]. Та хоч географічний фактор є і важливим для соціально-економічного, політичного розвитку країн, регіонів, та все ж в контексті європейської регіоналізації для „європейської периферії” він не є визначальним. Адже визначаючи межі периферійних зон Європи ми дійшли висновку, що провідні країни Західної Європи, які не є географічним центром континенту, виступають політичними та соціокультурними центрами. Тому поняття „периферія” і „Європа” дійсно не є виключно географічними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Т.3 : П-М / В. Даль. – М.: ТЕРРА, 1995. – 560 с.
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т.1-4. Т.4 : С-V / В. Даль. – М.: А/О Издательская группа „Прогресс”, „Универс”, 1994. – 864 с.
3. Яловецький Б. Регіональні рухи / Б. Яловецький, укладачі І.Ф. Кононов, В.П. Бородачов, Д.М. Топольськов // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів. – Луганськ: Альма матер-Знання, 2002. – С.380-407.
4. Спайбі Т. Європейські національні держави і глобалізація / Т. Спайбі, укладачі І.Ф. Кононов, В.П. Бородачов, Д.М. Топольськов // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів. – Луганськ: Альма матер-Знання, 2002. – 664 с. – С.67-79.
5. Жирнов О.А. „Политика партнерства” Европейского союза: Время перемен / О.А. Жирнов, ред. колл. Т.Г. Пархалина // Актуальные проблемы Европы: Сборник научных трудов / РАН ИНИОН Центр научн.-информ. исследов. глобал. и регион. пробл. Отд. Зап. Европы и Америка. – М., 2007. – № 3. – 204 с. – С.9-65.
6. Ньюлендс Д. „Європа регіонів”? Регіональна конвергенція та дивергенція в Європейському союзі / Д. Ньюлендс, укладачі І.Ф. Кононов, В.П. Бородачов, Д.М. Топольськов // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів. – Луганськ: Альма матер-Знання, 2002. – 664 с. – С.131-147.
7. Роккан С. Политика территориальной идентичности. Исследование по европейскому регионализму / С. Роккан, Д. Урвин // Логос. – 2003. – №6(40). – С.117 – 131.
8. Валлерстайн И. Конец знакомого мира: социология XXI в. / И. Валлерстайн; [пер. с англ.]. – М.: Логос, 2004. – 368 с.
9. Ларсен С. Моделирование Европы в логике Роккана [Электрон. ресурс] / С. Ларсен // Полис. – 1995. – № 1. – С. 39-57.
10. Гаджиев К. Концепция „Срединной Европы”: история и современность / Гаджиев Т.Н., ред. колл. Т.Г. Пархалина, Т.Н. Мационашвили // Европа и мир: Пробл. - тем. сб. / РАН ИНИОН Центр научн.-информ. исследов. глобал. и ре-

- гион. пробл. Отд. Зап. Европы и Америка. – М., 2000. – № 2. – 275 с. – С.50-80.
11. Семигин Г.Ю. Политическая энциклопедия. В 2 т. Т.2 / Нац. обществ.-науч. фонд; Рук. проекта Г.Ю. Семигин. – Москва: „Мысль”, 2000. – 701 с.
12. Пріс Л. Руйнування соціального і географічного простору / Д. Ньюлендс, укладачі І.Ф. Кононов, В.П. Бородачов, Д.М. Топольськов // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів.– Луганськ: Альма матер-Знання, 2002. – 664 с. – С.358-379.

УДК [327:341.17]:061.1ЄС

Онищук О.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Розглядаються основні етапи формування Європейського Союзу, його склад, структура, процедура вступу нових держав-членів та особливості політико-правової системи ЄС. Проаналізовано п'ять загальних цілей, які поставив перед собою Європейський Союз. Відслідковано головні етапи розширення лав ЄС. Розглянуто особливості Ніщцького та Лісабонського Договорів.

Ключові слова: Європейський Союз, міжнародний договір, міжнародне співробітництво, європейська інтеграція.

Онышук О.Р.

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ АСПЕКТОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Рассматриваются основные этапы формирования Европейского Союза, его состав, структура, процедура вступления новых государств-членов и особенности политико-правовой системы ЕС. Проанализированы пять общих целей, которые поставил перед собой Европейский Союз. Отслежено основные этапы расширения рядов ЕС. Рассмотрено особенности Нищцкого и Лиссабонского договоров.

Ключевые слова: Европейский Союз, международный договор, международное сотрудничество, европейская интеграция.

Onyshchuk O.

POLITICAL AND LEGAL PECULIARITIES OF THE EUROPEAN UNION.

Basic stages of the European Union formation, its composition, structure, entrance procedure of new member-states, political and legal peculiarities of the European Union are considered. Five common objectives of EU are analyzed. The main stages of EU enlargement are described. Peculiarities of Nice and Lisbon treaties are considered.

Key words: The European Union, international agreement, international cooperation, European integration.